

Miira Vuoksenranta

Ystävyys kuin virvatuli – löystyvät ystävyiden siteet entisten Tammisaaren seminaarilaisten kirjeissä 1870-luvulla

ABSTRAKTI / ABSTRACT

Artikkeli käsittelee naisten välisen ystävyiden konfliktien historiaa 1870-luvulla kolmen Tammisaaren opettajaseminaarista valmistuneen, kansakouluopettajana työskennelleen ystävättären kirjeenvaihdon kautta. Tutkimus pureutuu sivistyneistön naisten ystävyysuhteissa ilmenneisiin epäonnistumisiin ja erimielisyyksiin sekä tapoihin, joilla näitä kiitkatilanteita neuvoteltiin. Keskushenkilöt Minna Forss o.s. Rancken (1848–1931), Maria Candolin o.s. Johansson (1849–1935) ja Alma Husberg (1850–1905) tutustuivat ja ystäytyivät yhteisten opintovuosiensa aikana opettajaseminaarissa. Ystävyiden välille solmitut siteet joutuivat ensi kertaa koetukselle, kun vastavalmistuneet opettajat jättivät opinahjon turvan ja muuttivat opettamaan eri puolille Suomea. Yhdessäolon harvinaistuessa kirjeenvaihto muuttui oleellisimmaksi ystävyiden ylläpidon keinoksi. Maantieteellinen etäisyys ja kirjalliseen muotoon sidottu kommunikaatio toivat kuitenkin ystävyydelle monenlaisia uusia haasteita, joiden seurauksena entisten seminaarilaisten suhteet kriisiytyivät jo muutama vuosi työelämään astumisen jälkeen. Naiset saivat huomata, että ystävyydelle asetetut odotukset eivät aina kohdanneetkaan todellisuutta täysin vaivattomasti. Kommunikaation katkokset, väärinkäsitykset ja kuohuvat tunteet vaikeuttivat etäystävyyden navigointia ja johtivat lopulta jopa yksilön maailmankuvaa horjuttaviin pettymyksiin.

Naisten välinen ystävyys, konfliktit, riitelä, sivistyneistö, 1800-luvun Suomi

Miira Vuoksenranta, väitöskirjatutkija, kulttuurihistoria, Turun yliopisto, mimvuo@utu.fi

Johdanto

Ruotsinkielisiä naiskansakouluopettajia koulimaan perustetun Tammisaaren seminaarin ensimmäinen vuosiluokka päätti opintonsa keväällä 1875.¹ Vaikka tulevaisuudessa hämmöttävät haasteet aiheuttivat epävarmuutta, usko seminaarissa solmitun ystävyuden kestävyteen oli vankkaa. Eräs vastavalmistuneista, Ahvenanmaalle muuttanut Maria Johansson päivitteli kirjeessään ystävälleen Minna Ranckenille, kuinka kummalliselta seminaarin henkeen liittyneen tiiviin yhdessäolon äkillinen päätyminen tuntuikaan. Siitä huolimatta, että entiset opintoverit olivat levittäytyneet maan eri kolkkiin, Johansson ei pitänyt eroa sietämättömänä, koska hän uskoi seminaarilaisten olevan sidottuja toisiinsa ikuisesti.² Kirjeiden toiveikas sävy ei kuitenkaan säilynyt pitkään. Jo muutaman seuraavan vuoden aikana osoittautui, etteivät kirjeenvaihto tai harvat tapaamiset riittäneetkään ylläpitämään ystävyuden harmoniaa. Alkuvuodesta 1878 Johanssonin kirjeiden äänenpaino oli synkkä, eivätkä hänen seminaariverinsä olleet hänen kertomansa mukaan enää sen enempää kuin ”mereen uponneita”.³ Mikä aiheutti näin äärimmäisen täyskäännöksen hänen asenteessaan? Kuinka tähän pisteeseen oli päädytty?

Tässä artikkelissa keskityn naisten välisen ystävyuden konfliktien historiaan, joka on jäänyt perinteisessä ystävyuden tutkimuksessa vähäisemmälle huomiolle. Jopa tutkimusaiheen urauurtavissa klassikoissa kuten Carroll Smith-Rosenbergin artikkelissa *The Female World of Love and Ritual* (1975) ja Lillian Fadermanin kirjassa *Surpassing the Love of Men* (1981) naisten ystävyuden ristiriidat jäivät enimmäkseen suhteiden sopuisuuden korostuksen varjoon.⁴ Historioitsija Elizabeth Colwill kirjoitti vuonna 2000, että siihenastisessa tutkimuksessa ilmennyt naisten suhteiden ihannointi kumpusi pohjimmiltaan ideologisista tarkoituseristä. Aiheen tutkimus oli saanut alkusysäyksensä feministisestä liikkeestä, jossa tutkimustee-man syntyäaikoina korostettiin naisten yleistä siskoutta. Eri oppialojen feminististen tutkijoiden tavoitteena oli kumota ikivanha väite naisten kyvyttömyydestä todelliseen ystävyteen.⁵ Sen seurauksena naisten ystävyuden idea muotoutui hyvin latautuneeksi. Historioitsija Deborah Gorham argumentoi vuonna 1992, ettei aiheesta aina ollut helppoa kirjoittaa mitään, mikä voitaisiin tulkita negatiiviseksi. Tutkimukseen oli syntynyt myytti naisten välisten siteiden riidattomuudesta.⁶ Sekä Gorhamin että Colwillin artikkelien tavoitteena oli päästä käsiksi naisten suhteiden jännitteisiin ja sitä kautta tasapainoisempaan ja hienovaraisempaan käsitykseen ystävyuden historiasta. Oma artikkelini seuraa heidän ja muiden viimeaikaisempien tutkijoiden viitoittamalla tiellä pyrkien monipuolistamaan historiakäsitystämme naisten läheisistä tunnesuhteista ja niissä ilmenneistä sudenkuopista.⁷

Artikkelin keskiössä ovat kolme Tammisaaren seminaarista valmistunutta, kansakouluopettajina työskennellyttä naista ja heidän välisensä kirjeenvaihto. Kolmikolta säilyneiden, kauttaaltaan ruotsinkielisten kirjeaineistojen avulla paikannan niitä erimielisyyksiä ja epäonnistumisia, jotka johtivat heidän ystävyssuhteidensa rakoiluun vuosina 1875–1880. Kysyn, minkälaiset seikat saivat sivistyneistön naisten ys-

tävyiden kriisiytymään ja kuinka näiden suhteiden kipukohtia neuvoteltiin. Kiinnitän myös huomiota siihen, kuinka opettajattarien kiristynyt tunnesuhde seminaarin johtajattareen vaikutti heidän ystävyyskäsitteisiinsä. Tutkimusperiodiltani säilyneet noin 50 kirjettä ovat otollista lähdeaineistoa tutkittaessa kommunikation katkosten ja maantieteellisen etäisyyden vaikutusta ystävyyteen.

Minna Fors o.s. Rancken noin 1870-luvulla. Kuva: C. A. Hårdh, Åbo Akademin kuvakokoelmat.

Tutkimuksen kohteena olevista naisista vanhin, Mietoisten kappalaisen tytär Minna Rancken (1848–1931) opetti valmistuttuaan ensin Lohjalla ja Uudessakaarlepyyssä. Avioiduttuaan kansakouluopettaja Mathias Forssin kanssa hän opetti myös Porvoossa ja Helsingissä. Jäätyään leskeksi vuonna 1903 hän jatkoi yksin miehensä perustaman *Veckobladet*-lehden päätoimittajana. Toinen ystävyksistä oli helsinkiläinen poliisin tytär Maria Johansson (1849–1935), joka työskenteli seminaarin jälkeen opettajana Maarianhaminassa, kunnes nai rehtori Karl Mikael Candolinin. Varhain leskeksi jäänyt Johansson elätti itsensä myöhemmin muun muassa meteorologisilla havainnoilla ja kirjastotyöllä. Ystäväpiirin kolmas jäsen oli loviisalainen perämiehen tytär Alma Husberg (1850–1905), joka pysyi naimattomana ja teki mittavan uran opettajana syntymäkaupungissaan.⁸ Ystävysten keskinäistä kirjeenvaihtoa löytyy ainakin kahdesta eri arkistosta. Suurin osa, eli Minna Ranckenin ystäviltaan vastaanottamat kirjeet, kuuluvat Åbo Akademin käsikirjoituskokoelmiin, Ranckenin suvun arkistoon. Lisäksi käytän Kansalliskirjaston käsikirjoituskokoelmissa säilytettäviä Ranckenin ja Husbergin kirjeitä Johanssonille.⁹ Säilynyt aineisto mahdollistaa Johanssonin ja Husbergin välisten konfliktien tarkastelun, mutta ensisijaisesti vain niiden kirjeiden kautta, joita molemmat lähettivät yhteiselle ystäväilleen Ranckenille. Riitapukareiden välisestä kirjeenvaihdosta sen sijaan puuttuvat avoimen toraiset kirjeet.¹⁰

Riitaiset kirjeet eivät ole sisältönsä vuoksi sellaista aineistoa, johon tutkijan on aina helpointa päästä käsiksi. Kirjeenkirjoittamisen peruspilareihin kuului kohteliaisuus, joka ohjasi ilmaisua, olivat osapuolet toisilleen tuttuja tai eivät. Lisäksi siihen vaikutti kirjoittajien toive kommunikaation jatkumisesta – tavoitteena oli herättää lukijassa myönteinen reaktio, joka kannustaisi pikaiseen vastaukseen. Kirjeiden joutuminen väriin käsiin oli pelko, jonka vuoksi epäroitiin kirjoittaja suoraan kaikkein arkaluontoisimmista asioista tai nimetä henkilöitä, joista oli jotakin pahaa sanottavaa. Ilmeistä on, että säilyttään negatiiviset kirjeet päätyivät epätodennäköisemmin arkistoon saakka. Alkuperäiset vastaanottajat säilyttivät kirjeitä niiden tunnearvon tai sisällön vuoksi, mutta saattoivat yhtä lailla tuhota ne, koska eivät halunneet esitellä jälkimaailmalle henkilökohtaisten suhteidensa kipukohtia.¹¹ Loukkaavien ja pahoja muistoja edustavien kirjeiden tuhoaminen saatettiin kokea jopa vapauttavaksi.¹² Samoin kirjeenkirjoittajien jälkeläiset saattavat toisinaan karsia tai jättää luovuttamatta arkistoon heidän näkökulmastaan epämiellyttäviä, mainetta pilaa-
 25
 via aineistoja.¹³ Menneisyyden yksityishenkilöiden tunne-elämää ja ihmissuhteita tutkittaessa mitä oleellisinta onkin ylläpitää asianmukainen eettisyyden taso. Riitaisista kirjeistä ei ole tarkoitus etsiä syyllisiä vaan pyrkiä tarkastelemaan tutkimuskohteena olevaa ilmiötä mahdollisimman moninäkökulmaisesti ja tasapainoisesti liittämällä se aina aikansa laajempaan historialliseen kontekstiin.¹⁴

Tutkimieni kirjeaineistojen sisältämät aukot eivät ole siis lainkaan epätavallisia. Riitelijöiden välisten kirjeiden puuttuminen johtaa siihen, että riitelyä on tutkittava mutkan kautta sellaisena kuin kiistan osapuolet sen yhteiselle ystäväilleen halusivat kertoa. Jo alun perin kirjeissä käyty riita sai siten uudelleenkeronnan seurauksena lisämerkityksiä, joiden tarkoituksena oli muun muassa kirjoittajien oman käytöksen

oikeuttaminen. Tutkijan onkin pidettävä mielessä, että kirjeille on aina tyypillistä tietynlainen performatiivisuus. Kirjetutkimuksen kentällä on huomioitu toistuvasti, että kirjetekstit eivät heijasta sellaisenaan kirjoittajan sisintä, vaan muokkautuvat vahvasti sosiaalisten, kulttuuristen ja historiallisten reunaehto- ja ohjaajina. Tästä huolimatta kirjeet ovat oivallisia lähteitä ystävyys- ja tutkimukselle, koska ne tarjosivat tilaa sekä omien tunteiden käsittelylle että ihmissuhteiden rakentamiselle ja neuvottelulle. Kirjeiden arvo ei rajoittunut ainoastaan viestien sisältöön, vaan niillä oli tunnearvoa myös esineinä – fyysisinä läheisyyden todisteina.¹⁵

Ystävyys etäisyyksien ja väärinkäsitysten ristiaallokossa

Ensimmäiset säilyneet kirjeet, jotka Minna Rancken vastaanotti vuonna 1875 Maarianhaminaan muuttaneelta seminaariystävältään Maria Johanssonilta, tihkuivat syvää alakuloa. Uuden työn aloittaminen tuntemattomalla saarella, vieraiden ja yksinkertaisiksi kokemiensa ihmisten parissa ei ollut Johanssonille helppoa. Seminaarin innostuksen vaihtuessa oman ammattipätevyyden epäilyyn Johansson ei osannut kertoa, oliko kansakouluopettajattaren osa onnekas vai ei – yksinäisyys peitti kaiken alleen.¹⁶ Kuten monet muutkin aikansa aloittelevat opettajattaret, hän oli saanut huomata, että opettajan työ outojen olojen keskellä ei ollutkaan niin auvoista kuin seminaarin opit ja siellä luotu ihannekuva olivat antaneet ymmärtää. Vaikeuksien edessä kirjeenvaihto ymmärtäväisten kollegoiden kanssa oli elintärkeä henkireikä.¹⁷

Historioitsija Irma Sulkunen kirjoittaa, että seminaariaikana opettajakokelaat liittyivät toisiinsa vahvoihin sosiaalisiin ja emotionaalisiin siteihin.¹⁸ Juuri näihin siteisiin Maria Johansson halusi turvautua yksinäisyydessään. Hän kertoi mantereelta saapuneiden kirjeiden olevan hänelle kullannarvoisia ja saattavansa ainoastaan niiden avulla sietää tyhjää kammariaan ja epäkiinnostavien ihmisten seuraa.¹⁹ Psykoterapeutit Susie Orbach ja Luise Eichenbaum argumentoivat, että naisten ystävyysuhteet toimivat toisinaan vanhojen olemisen tapojen säilytyspaikkoina ja psykologisen jatkuvuuden tarjoajina.²⁰ Vaikka heidän kirjassaan onkin kyse 1980-luvun naisista, ajatus sopii hyvin yhteen myös Johanssonin tilanteen kanssa. Kun Johanssonin maailma muuttui nopeasti, hänellä oli tarve luottaa seminaarilaisia yhdistäneiden tunnesiteiden kestävyys- ja henkisen jatkuvuuden lähteenä. Toiveensa hän tiivistä vuoden 1875 lokakuussa vertaukseksi maiden ja mantujen halki risteilevästä nuorasta, johon jokainen seminaarilainen oli solmittu ikuisesti.²¹ Johanssonin korkeat odotukset eivät olleet ainutlaatuisia 1800-luvun lopun sivistyneistön piirissä, jossa ystävyys- ja suhtautettiin suurella vakavuudella ja tunneintensiteetillä. Pelkkä tuttavallisuus tai yhteinen hauskanpito ei riittänyt, vaan ystävän tuli olla joku, johon samaistua ja turvata ja jolle purkaa kaikki huolensa. Ystävyys- ja tavoitteet olivat usein korkean henkisiä, ja niissä pyrittiin ystävyys- ja väliseen harmoniaan sekä ajatusten että arvomaailman suhteen.²²

Minna Ranckenille lähetettyjen kirjeiden kautta voidaan seurata Maria Johanssonin ja Alma Husbergin seminaariystävyyden vähittäistä pirstaloitumista. Johanssonin mielestä ongelmaksi muodostui heti alusta lähtien ystäviltä saapuneiden kirjeiden vähäinen määrä. Syksyllä 1875 Johansson valitti Ranckenille tämän olleen siihen mennessä ainoa toveri, joka oli välittänyt hänestä tarpeeksi kirjoittaakseen. Edes ”huonokäyttöksinen Alma” ei ollut lähettänyt riviäkään.²³ Tilanne ei kohentunut seuraavien vuosien aikana. Vuoden 1877 alkuun mennessä Johanssonin tyytymättömyys oli kasvanut niin paljon, että hän moitti Husbergin ja muiden tovereidensa unohtaneen hänet täysin.²⁴ Tämänkaltainen vahva vastavuoroisuuden oletus voidaan linkittää *kirjesopimuksen* tutkimuskäsitteeseen. Sen mukaan kirjetovereilla oli usein jonkinlainen yhteisymmärrys muun muassa kirjoitustiheyden ja kirjeiden pituuden suhteen.²⁵ Johanssonin tapauksessa kirjoitustiheyden satunnaisuus nakersi hänen uskoaan ystävien kiinnostuksen jatkumisesta.

Alma Husberg ei ollut täysin tietämätön ystävänsä kokemasta mielipahasta, mutta sen syvyys vaikuttaa yllättäneen hänet. Toisin kuin maarianhaminalainen ystävänsä, Husberg ei valitellut Ranckenille yhteydenpidon niukkuudesta. Hänelle oli tyypillisempää tyytyä mainitsemaan Johanssonilta saapuneet kirjeet ja kommentoida niiden lähettäjän hyvää vointia.²⁶ Husberg pyyteli toki anteeksi kirjeidensä viipymistä, mutta ele voidaan nähdä enemmänkin ajalle tyypillisenä kirjeenkirjoittamisen konventiona kuin välttämättä osoituksena siitä, että Husberg todella ymmärsi ystävänsä tyytymättömyyttä. On todennäköistä, että Johansson tarvitsi ystävänsä huomiota enemmän kuin tämä hänen. Vaikka Husberg kirjoittikin opettajuuden varjopuolista ja ystävien kaipuusta, hän työskenteli silti syntymäkaupungissaan Loviisassa, jossa hänellä oli vahvempi tukiverkosto kuin saaristoon yksin muuttaneella Johanssonilla.²⁷

Alma Husberg noin 1890-luvulla. Kuva: Nils Johan August Lagergren, Åbo Akademin kuvakokoelmat.

Maria Johanssonin tunteman opettajuuteen liittyvän epävarmuuden kannalta vuosi 1877 oli ratkaiseva. Pääsiäisenä hän ilmoitti Ranckenille päätöksestä, jonka kanssa oli painiskellut koko talven: hän aikoi mennä samana vuonna naimisiin rehtori Karl Mikael Candolinin kanssa.²⁸ Kihlapäätös oli monille varhaisille naiskansakouluopettajille hyvin vaikea, koska työlle välttämättömäksi nähty kutsumus rakentui uhratuvaisuuden ihanteelle. Vaimon ja opettajan roolien yhdistämistä vieroksuttiin, koska äitiys nähtiin naisen tärkeimpänä tehtävänä. Avioliitto merkitsi naisopettajille useimmiten palkkatyöstä luopumista. Kutsumuksen pettämiseen liittyvän syyllisyyden lisäksi naiset pelkäsivät kollegoidensa reaktioita.²⁹ Myös Johansson kirjoitti lyhyen opettajanuransa päättymisen tuomasta häpeästä ja varmuudestaan, että

Rancken suuttuisi hänelle.³⁰ Historioitsija Anne Ollilan mukaan sivistyneistön naiset kokivat ystävättäriensä avioliitot menetyksinä, joiden myötä vanhojen ystävyysuhteiden odotettiin kärsivän. Tuoreen vaimon tuli omistautua perheelleen, mikä saattoi aiheuttaa ystävättäriensä mustasukkaisuutta tai jopa kokemuksia lupausten pettämisestä.³¹ Johanssonin ja muiden avioituneiden kansakouluopettajattarien kohdalla paine oli siis kaksinkertainen – heidän voitiin nähdä pettävän kollegiaalisuuden lisäksi myös itse ystävyysuhteen.

Avioliitto nosti esille Johanssonin ja Husbergin ystävyysuhteessa piilleitä ongelmia. Jo ennestään Husbergin käytökseen tyytymätön Johansson oli hyvin konfliktiherkkä ja varautunut ystävänsä reaktion suhteen – eikä täysin suotta, sillä juuri vuoden 1877 tammikuussa vielä ystävänsä kihla-aikeista tietämätön Husberg oli kirjoittanut Johanssonille vastenmielisyydestään avioliittoa kohtaan: (...) ”naisen täytyy todellakin rakastaa hyvin syvästi alistuakseen kärsivällisyydellä ja tottelevaisuudella kaikelle mitä hän saa miehensä vuoksi kärsiä”³². Lisäksi Husberg kirjoitti avioutuisen kuultuaan Ranckenille, että oli toivonut ystävälleen parempaa kohtaloa kuin ryhtymistä vanhan, jo kahdesti leskeksi jääneen ukon taloudenhoitajaksi. Kesällä 1877 tieto Johanssonin kokemasta mielipahasta kantautui myös Husbergin korviin, mutta ilmeisesti ei heidän keskinäisen kirjeenvaihtonsa välityksellä, vaan Ranckenin kautta.³³ ”Miksiköhän hän uskoi minun olevan välinpitämätön häntä kohtaan? Mielestäni en näyttänyt siltä, vaikka säälinkin häntä paljon sydämessäni,”³⁴ ihmetteli Husberg. Loppuvuosi kului sitkeän hiljaisuuden vallitessa. Marraskuussa Husberg odotti yhä viestiä Johanssonilta, mutta mainitsi harkitsevansa yllätyskirjeen lähettämistä hiljaisuuden rikkomiseksi.³⁵

Kyseinen kirje ei osoittautunut mukavaksi yllätykseksi vaan alkusysäykseksi ystävyysuhteen kärjistymiselle. Tämän uuden käänteen Johansson raportoi Ranckenille alkuvuodesta 1878: ”Sain juuri eilen kirjeen Almalta, hän kirjoittaa, ettei ole koskaan käyttäytynyt niin kuin minä olen häntä kohtaan. Se on kovin kummallista, koska kirjoitin hänelle juuri viime keväänä ja odotin vain vastausta”.³⁶ Pitkän hiljaisuuden syynä näyttää siis olleen se, että kirjeenvaihdon molemmat osapuolet odottivat itsepäisestä toisiltaan yhteydenottoa. Oliko Husbergin edelliskesänä lähettämä kirje joutunut hukkaan? Se ei ole mahdollista, vaikka postinkuljetus elikin 1870-luvulla voimakasta kehityskautta, jolloin perustettiin runsaasti uusia postilinjoja ja -vuoroja. Maarianhaminan merkitys satamakaupunkina kasvoi, ja sinne perustettiin postikonttori vuosikymmenen puolivälissä. Höyrylaivapostin yleistyessä postin kulku siirtyi saaristossa vähitellen pois postitalonpoikien kontolta. Maaseudun ja kaupunkien välillä oli kuitenkin yhä selkeä ero postipalvelujen laadussa.³⁷

Tammikuussa 1878 Johanssonin pitkään kytenyt mielipaha purkautui viimein paperille. Tähän mennessä hän ei ollut kehdannut ilmaista kaikkia negatiivisia tunteitaan suoraan niiden kohteelle, vaan oli tyytynyt valittamaan niistä heidän yhteiselle ystävälleen Ranckenille. Husberg, joka yhtä lailla tunsii tulleensa edellisvuonna ystävänsä laiminlyömäksi, loukkaantui syvästi:

Kuten hyvin muistat, Maria Kandolin valitti sinulle viime kesänä minun muuttuneen välinpitämättömäksi häntä kohtaan. Kun olin toisen kerran Helsingissä, en voinut tavata häntä, koska hän matkusti pois päivän saapumiseni jälkeen. Niin kului koko syksy, olen odottanut auliisti hänen kertovan, että onko hän naimisissa vai ei, mutta ei sanakaan. Lopulta rikoin hiljaisuuden ja kirjoitin, omasta mielestäni lämpimän kirjeen, sellaisen, joka tavallisesti lähetetään onnentoivotukseksi heille, joista todella pitää, ja tänään sain vastauksen täynnä vääryyksiä ja syytöksiä välinpitämättömyydestä, valheellisuudesta (...) Et voi uskoa, kuinka syvästi se satutti minua.³⁸

Opettajatarystäväysten suhdetta rasittaneet, toinen toistaan seuranneet kommunikaation katkokset ja väärinkäsitykset havainnollistavat, minkälaisia kompastuskiviä lähes kokonaan kirjallisen viestinnän varassa oleva suhde saattoi kohdata. Dialogisesta luonteestaan huolimatta kirjeenvaihto ei ole täysin kasvokkain käydyn keskustelun kaltaista. Ajalliset ja tilalliset erot hidastavat väärinymmärrysten setvimistä ja estävät kirjeenvaihdon osapuolia näkemästä toistensa eleitä ja ilmeitä, joiden kautta viestin sävyn tulkitseminen olisi helpompaa.³⁹ Ystävänsä välinpitämättömyydestä vakuuttunut Johansson oli ehkä jo lähtökohtaisesti alttiimpi tulkitsemaan Husbergin käytöstä negatiivisessa valossa, vaikkei hän olisikaan ollut tietoinen tämän kielteisestä suhtautumisesta avioliittoonsa. Myös ystäväysten niukasti toteutumatta jäänyt Helsingin tapaaminen saattoi vaikuttaa Johanssonin mielestä tahalliselta kylmäkiskoisuudelta. Näiden tapahtumien ja puolen vuoden hiljaisuuden jälkeen ei ollut yllättävää, että Johansson ei voinut uskoa Husbergin onnittelekirjeen vilpittömyyteen.

30

Kirjeissä vaihdettujen syytösten myötä ystäväysten suhde joutui pattitilanteeseen. Husberg ei ollut laisinkaan varma, pitäisikö hänen yrittää korjata tilannetta vai lakata häiritsemästä Johanssonia kokonaan ”vähäpätöisessä persoonassaan”.⁴⁰ Riitapukareiden välinen mykkäkoulu ei silti lopulta kestänyt muutamaa kuukautta pidempään, vaan vaikean tilanteen pelastukseksi nousi kaksi asiaa: Husbergin kokemaa vakavaa sairautta ja Ranckenin osuus sovittelijana. Husberg kertoi 5.5.1878 päivätyssä kirjeessään olleensa kuolemansairaana kuuden viikon ajan ja saaneensa sairavuoteellaan uutta perspektiiviä asiaan: ”Et voi uskoa, kuinka tämä tilanne (Marian) kanssa piinasi minua koko sairauteni ajan, olisin mielelläni kirjoittanut hänelle, jos vain olisin kyennyt saamaan jotakin kasaan. Ajatus kuolemasta hänen ollessa viholliseni oli hyvin vaikea (...)”.⁴¹ Kirjeessään Husberg käytti Johanssonista sanaa ”ovän”, jonka merkitys on historioitsija Eva Österbergin mukaan vaihdellut historian saatossa aina entisten ystäväysten välisestä aktiivisesta vihollisuudesta ja pahansuopuudesta neutraalimpaan määritelmään – ei-ystävyyden tilaan, jossa suhde on loppunut, mutta sen osapuolet eivät ole intohimoisen vihamielisiä toisiaan kohtaan.⁴² Husbergin tapauksessa riidan osapuolten välisen kirjeenvaihdon aukot jättivät sanan oikean lukutavan kiusoittelevaksi kysymysmerkiksi.

Jo ennen Alma Husbergilta kantautuneita katumuksen merkkejä Minna Rancken tönäisi ystäviään lempeästi kohti sovinnon tietä lähettämällä molemmille pohdintoja ystäväydestä. Riidan osapuolten yh-

teisenä ja rakkaana ystävänä hänellä oli avainrooli sen hiljaisuuden rikkomisessa, johon kaksikon tulehtunut suhde oli juuttunut. Hänellä oli parempi kokonaiskuva tilanteen kehityksestä kuin kummallakaan kärhämän osallisista ja kyky hienovaraiseen lähestymistapaan. 1.5.1878 päivätyssä kirjeessään Rancken kirjoitti Johanssonille ystävyysmerkityksestä ja puolusti seminaarin johtajatar, jolle tämä oli samaan aikaan suutuksissa. Ranckenin sovinnonstrategiaan kuului ystävyyttä hajottavien seikkojen mietiskeleminen. Vaikka hän tunnustikin epäluottamuksen ja egoismin vaikutuksen, ensisijaiseksi syyksi hän nosti pitkään jatkuneen eron. Näin tehdessään hän siirsi huomion pois yksilöiden käytöksestä johonkin heidän oman kontrollinsa ulkopuolella olevaan laajempaan seikkaan. Ainoa suora maininta Husbergistä oli muutama lause, joissa Rancken kertoi ihmetelleensä Husbergin hiljaisuutta, mutta ymmärtäneensä sen syyn kuultuaan tämän heikosta terveydentilasta.⁴³ Tällä tai jollakin muulla kadonneella kirjeellä oli positiivinen vaikutus tilanteeseen. Husberg oli kiitollinen Ranckenille: ”Kiitos myös kirjeestäsi (Marialle)! Tiedätkö mikä vaikutus sillä oli? Kyllä, että hän kirjoitti minulle ja kysyi, että olemmeko me vihollisia. (...) Vastasin luonnollisesti heti ja odotan nyt vuorollani vastausta, saa nähdä saanko odottaa turhaan”.⁴⁴ Ranckenin väliintulo oli siis onnistunut, ja se otettiin ilolla vastaan vailla syytöksiä muiden asioihin sekaantumisesta.

Alma Husberg ja Maria Johansson sopivat riitansa, mutta heidän ystävyysuhteensa alkuperäinen läheisyys ei täysin palautunut. Jännite oli lauennut, mutta sitä seurasi suhteen uuden kukoistuksen sijasta yhteydenpidon vähittäinen hiipuminen. Jo sovinnontekovaiheessa Johansson valitteli kirjoitustuulensa harvinaisuutta. Hän ei ollut silti ainoa verkas osapuoli ystävyyskirjeenvaihdossa, koska myös Husberg totesi, että he taisivat muistuttaa toisiaan hitaudessaan.⁴⁵ Viimeinen säilynyt kirje Husbergiltä Johanssonille on päivätty 1.5.1880.⁴⁶ Siinä Husberg mainitsee heidän kirjeenvaihtonsa viimeaikaisen katkeamisen, minkä valossa on hyvin mahdollista, ettei myöhempien kirjeiden puute kerro ainoastaan kirjeiden katoamisesta vaan yhteydenpidon lopullisesta ehtymisestä.

Ystävyys ikuisuus koetuksella

Opettajatarystävyyden kirjeissä vahvasti läsnä ollut henkilö, joka vaikutti osaltaan Maria Johanssonin ystävyysuhteen kokeman pettymyksen syvyyteen, oli Tammisaaren seminaarin ensimmäinen johtajatar, aatelissyntyinen Evelina af Enehjelm (1836–1919).⁴⁷ Minna Ranckenin muistelmien mukaan Enehjelm oli juuri se seminaarin henkilökunnan jäsen, joka voitti luokkalaisten sydämet ja korkeimman kunnioituksen. Tämän hän saavutti viettämällä opiskelijoiden kanssa vapaa-aikaansa ja pyrkimällä järjestämään heidän olonsa mahdollisimman kotoisaksi seminaarin vieraassa ympäristössä.⁴⁸ Opiskelijoita kohtaan osoittamansa huolenpidon kautta johtajatar vertautuikin mitä läheisimmin äitiin. Historioitsija Marja Kokko argumentoi, että seminaarien tarkoituksena oli kansakouluopettajattarien perinpohjainen sosiaalistaminen kansallisen sivistysprojektin täytäntöönpanijoiksi. Seminaarin johtajattaren työnkuvaan kuului opiskelijoiden internaattielämän valvominen, ja juuri hän oli ensisijainen malli yhteiskunnallisesta äitiydestä, jota

opettajakokelaat kouluttiin toteuttamaan.⁴⁹ Vuonna 1916 Enehjelmin 80-vuotissyntymäpäivillä pitämässä puheessaan Minna Rancken kutsui johtajatarta opiskelijoidensa ”äidilliseksi ystäväksi” (moderlig vän), joka oli herättänyt heissä rakkauden Jumalaa, isänmaata ja tulevaa kutsumustaan kohtaan.⁵⁰

Evelina af Enehjelm noin 1860-luvulla. Kuva: Tuntematon kuvaaja, Åbo Akademin kuvakokoelmat.

Enehjelmin kaltaiset työelämään astuneet naisauktoriteetit olivat 1800-luvun loppupuolella esikuvia ja neuvonantajia nuorille naisille, jotka pyrkivät rakentamaan omaa identiteettiään ja työuraansa.⁵¹ Siksi myös valmistumisensa jälkeen monet seminaarilaiset elättelivät kiihkeästi toivetta ihailunsa kohteen huomion jatkumisesta. Kirjeiden ja vierailujen kaipuu oli kova. Esimerkiksi Husberg pyysi vierailulle menevän

onnekkaan ystävänsä suutelevan Enehjelmiä kymmenen kertaa hänen puolestaan ja kirjeitä haikaileva Johansson kertoi uneksineensa johtajattaresta usein.⁵² Ystävysten kirjeenvaihto osoittaa, että heidän odotuksensa jäivät kuitenkin monilta osin täyttymättä, koska viestejä ei Tammisaaresta herunut helpolla. Johtajattaren kanssa läheisempi Rancken vastaanotti toistuvasti tiedusteluja Evelina-tädin voinnista kirjeitä vaille jääneiltä ystäviltaan.⁵³ Silti heidän ensimmäinen reaktionsa kirjeiden viipymiselle oli ymmärtäväinen. Enehjelmin hiljaisuutta selitettiin tavanomaisilla kirjoittamisen esteillä kuten työkiireillä ja heikolla terveydellä. Johansson päivitteli pääsiäisenä 1877, että oli oman työkokemuksensa vuoksi todella alkanut tuntea, kuinka väsynyt kahden vuosikymmenen ajan opettaneen Evelina-tädin täytyi olla. Kirjeiden puute suretti Johanssonia, mutta hän ymmärsi, että Enehjelm oli niin kiireinen, että halusi varmasti levätä vapaina hetkinään. Johtajattarella oli niin monta asiaa ja henkilöä muistettavanaan, ettei kirjeiden niukkuus ollut Johanssonin mukaan ihme.⁵⁴ Voidaan olettaa, että Enehjelmille oli helpompaa huomioida seminaarilaiset ryhmänä kuin omistaa kirjeenkirjoittamisaikaa jokaiselle erikseen.

Maria Johanssonin ymmärtäväinen asenne Evelina af Enehjelmiä kohtaan ei lopulta säilynyt ikuisesti, vaan tunteet kääntyivät syvän pettymyksen puolelle samoihin aikoihin, kun Johanssonin ja Husbergin välit tulehtuivat. Yhteydenpidon puutteelle oli nimittäin toinenkin mahdollinen selitys – johtajattaren haluttomuus kirjoittaa. Kirjeet, joita juuri edellisvuonna aviosäätyyn siirtynyt Johansson lähetti Minna Ranckenille vuoden 1878 alkupuolella, jakautuivat asiasisällöltään kahtia: kertomuksiin tuoreen vaimon elämästä ja loukattujen tunteiden läpikäymiseen. Johansson kirjoitti, ettei aikonut enää vaivata johtajattarta yksinkertaisilla kirjeillään tai vieraila kesällä Tammisaaresta, jossa vietetty aika tuntui nyt kuin kauniilta unelta. Vaikka Johanssonilla oli seminaariajasta paljon kiitettävää, hänen kärsivällisyytensä sen johtajattarta kohtaan oli tyrehtynyt:

Mutta neiti Enehjelm – muistan edelleen murbeella / kuinka sinä kesänä iloitsin mahdollisuudesta nähdä hänet. Vaikka läheiseni olivatkin minulle rakkaita, on häpeä sanoa, että riemuitsin silti enemmän saadessani tavata hänet, mutta minkälainen jälleennäkeminen se olikaan! Tapasin hänet kadulla ja juoksin henkeäni pidätellen häntä kohti ja hän – tervehti minua, kuten jalosukuisen johtajattaren sopi yksinkertaista kansakouluopettajaa. Koko hänen muu käytöksensä oli tervehdysten kaltainen, ja sen lisäksi hänen puheensa oli maustettu sarkasmeilla.⁵⁵

Tämä jälleennäkeminen oli malliesimerkki odotusten ja koetun todellisuuden ristiriidasta. On mahdotonta sanoa, kuinka kylmä tai sarkastinen Enehjelm todella oli, mutta on selvää, että hän piti sopivana hillitympää kohtaamista kuin intohimoisesti tapaamista odottanut Johansson. Järkytys oli kova, kun jalustalle nostettu ”äidillinen ystävä” ei enää ollutkaan niin äidillinen tai ystävällinen. Pettymystä värittivät nolostumisen tunteet: Johansson oli kaivannut Enehjelmiä jopa enemmän kuin sukulaisiaan, mutta oli joutunut silti torjutuksi. Huomionarvoista on, kuinka Johansson linkitti kylmän vastaanoton säätyseikkoihin. 1800-luvun loppupuoli oli Suomessa madaltuvien säätyrajojen aikaa, jolloin syntyperän sijasta yksilön sosiaali-

asemaa alkoivat määrittää vahvemmin kirjasivistykseen, käytöstapoihin ja varallisuuteen liittyvät yksityiskohdat.⁵⁶ Johansson luotti seminaarin tasa-arvoistavaan vaikutukseen ja järkyttyi siksi ajatuksesta, ettei kelpaisikaan enää ylhäisen johtajattaren kumppaniksi. Nousevan sivistyneistön lailla Johansson syytti Enehjelmiä aatelistoon yleisesti liitetyistä paheista kuten pröystäilystä ja ylimielisyydestä.⁵⁷ Johanssonin vahva reaktio saattoi myös heijastaa hänen omia epävarmuuksiaan. On mahdollista, ettei hän ollut täysin itsevarma sosiaaliasemastaan poliisivirkamiehen tyttärenä ja köyhänä kansakouluopettajana verrattuna aatelissyntyiseen johtajattareen.

Sekä Johanssonin että Husbergin uskoa ystävyiden kestävyteen horjutti heidän keskinäisen riitansa lisäksi se, että Enehjelm alkoi lopulta kohdella etäisesti myös Minna Ranckenia, jolla oli ollut heidän ensimmäisestä opintovuodestaan lähtien erityinen asema Enehjelmin sydämessä. Ranckenille johtajatar ei ollut ainoastaan mentori ja hyväntekijä, vaan hänen henkilökohtainen ystävänsä, jonka huomio oli herättänyt seminaariaikana muissa opiskelijoissa syvää kateellisuutta.⁵⁸ Ranckenin erityisasema johtajattaren kiintymyksen kohteena oli hänen ystäviensä silmissä niin itsestään selvä, että heistä oli vaikea uskoa, ettei Enehjelm vaikuttanut välittävän enää edes hänestä. Johansson sai tästä lisäpontta jo valmiiksi loukatuille tunteilleen ja Husberg murehti, kuinka surullista oli ajatella Evelina-tätiä niin muuttuneena: ”(...) kuka olisi voinut kuvitella sen, Rakas Minna, mitä ajattelet nyt ystävydestä, kun sekin on osoittanut pysymättömyytensä. Tämä tapaus E:n ja (Marian) kanssa satuttaa minua syvästi.”⁵⁹

34

Minna Rancken pyrki kirjeissään suhtautumaan tilanteeseen valoisemmin. Lähettäessään ystävilleen ajatuksiaan ystävyiden olemuksesta hän käytti runsaasti sivutilaa puolustaakseen Enehjelmin käytöstä. Kirjeessään toukokuussa 1878 hän painotti Johanssonille, ettei johtajatar ollut välinpitämätön, vaikka hän saattoikin ulospäin siltä vaikuttaa. Enehjelm tapasi entisiä seminaarilaisia enää niin harvoin, ettei voinut kertoa heille avoimesti työnsä rasituksista tai kokemistaan vastoinkäymisistä. Ne painoivat hänen mieltään kuitenkin niin raskaasti, ettei hän kyennyt olemaan entisensä heidän harvojen tapaamistensa aikana. Seminaarissakaan hänellä ei ollut enää ketään, jolle uskoutua.⁶⁰ Kulttuurihistorioitsija Maarit Leskelä-Kärki argumentoi, että toisinaan yksilöiden väliset suhteet virittyivät kirjoittamisen kautta niin, että joistakin asioista oli luontevampaa puhua kirjeitse kuin kasvotusten.⁶¹ Enehjelmin tilanne oli kuta kuinkin päinvastainen. Rancken väitti, että johtajatar pelkäsi laittaa huoliaan paperille, joten hän sulkeutui yhä enemmän itseensä. Koska hän ei voinut kirjoittaa ajatuksistaan ja tunteistaan, hänellä ei ollut halua kirjoittaa laisinkaan. Kaiken tämän seurauksena hänen harvat kirjeensä vaikuttivat enemmän tai vähemmän mekaanisilta. Rancken kommentoi myös omaa suhdettaan johtajattareen kirjoittamalla, ettei voinut pitkän etäisyyden vuoksi olla ystäväilleen enää yhtä läheinen kuin seminaariaikana. Hänestä läheisyyttä olisi voitu ylläpitää kirjeitse, mutta se ei tässä tapauksessa onnistunut, koska Enehjelm oli niin väsynyt työhönsä ja turhautunut ainaiseen kirjeiden raapustamiseen.⁶²

Maria Johansson oli vuoden 1878 syyskuussa yhä niin kiihtynyt, ettei voinut hyväksyä Ranckenin selityksiä. Hän kertoi matkustaneensa Tammisaaren läpi kesällä, mutta jättäneensä käymättä seminaarissa pelätessään lyhyttä ja kylmää vastaanottoa, josta olisi jäänyt epämiellyttävä muisto:

*(...) sanot kirjeessäsä hänen olevan onneton. Minna, tälle hän on itse syynä kärsimättömän ja suvaitsemattoman luonteensa vuoksi. – Nämä ovat toki vahvoja ilmaisia henkilöitä, joka on pääasiassa ollut hyvä ja josta olen pitänyt niin sydämellisesti. (...) Sanot että hän on niin kaukana heistä, joista hän välittää ja jotka välittävät hänestä. – Jälkimmäinen on totta, mutta uskotko hänen välittävän joistakuista pidempään kuin heidän ollessaan hänen edessään – ei, hän on niin vaihteleva kuin on mahdollista. Mutta kuinka kaunopubeinen ja monisanainen olenkaan, kun on kyse läheisimpieni heikkouksista! Silti välitän hänestä yhä niin paljon, että tahdon rukoilla Jumalaa antamaan hänelle rauhaa (...).*⁶³

Johansson piti johtajattaren ongelmia itse aiheutettuina ja arvosteli häntä uskollisuuden puutteesta – hän odotti todellisen ystävyuden kestävän maantieteellistä etäisyyttä. Lainaus havainnollistaa lisäksi sitä, kuinka ristiriitaisia Johanssonin tunteet olivat silloinkin, kun hän oli kiihkeimmillään. Vaikka hän lateli paperille jyrkkää kritiikkiä, hän ei voinut olla samalla tunnustamatta, että välitti yhä Enehjelmistä ja että kaikki entiset seminaarilaiset olivat syvässä kiittollisuudenvelassa heidän kasvattajanaan toimineelle johtajattarelle.⁶⁴ Tämän velan sanallistaminen kumpusi osittain myös Johanssonin pelosta menettää Ranckenin ystävyys liiallisen suoruuden vuoksi. Kauan ystävänsä kirjettä odotettuaan Johansson kirjoitti vuoden 1878 lopulla, ettei olisi ihme, jos Rancken kyllästyisi vaihtamaan kirjeitä hänen kaltaisensa ihmisen kanssa. Samassa kirjeessä hän kertoi leppyneensä viimein hiukan ja kirjoittaneensa myös Enehjelmille pienen kirjeen.⁶⁵

Mutta kuinka sitten kävi tuolle korkeasti ylistetylle, seminaarilaisia yhdistäneelle siteelle? Jo kolme vuotta seminaarista lähdön jälkeen Johansson totesi sen omalta osaltaan katkenneeksi:

*Minun on nyt hiukan naurettava itselleni – muistan että kerran sinulle osoitetussa kirjeessäni halusin verrata meitä ensimmäisenä valmistuneita molemmista päistä sidottuun nuoraan, jota pitkin kulki 15 todella lujasti sidottua solmua – solmut olimme me – meitä yhdistänyt side oli rakkaus yhteiseen työhön, ja niin olin minä, osuvan vertauksen keksijä, ensimmäinen auennut solmu.*⁶⁶

Vertaukseen oli alun perin tiivistynyt Johanssonin toive ystävyuden ikuisuudesta. Samalla tavoin hän käytti sitä jälleen kuvatakseen katkeruuttaan ja pettymystään, jonka hän oli kokenut suhteissaan Husbergin, Enehjelmin ja muiden seminaarilaisten kanssa. Ystävyuden luoja ja kannattelijana oli ollut yhteinen kutsumusammatti, ja tältä toimialalta pois jättäytyttyään Johansson koki tulleen samalla suljetuksi myös ystäväpiirin ulkopuolelle.

Kommunikaatio-ongelmien ja tapaamisten puutteen sijasta sekä Johansson että Husberg selittivät suhteensa kuihtumisen syyksi avioliiton. Johansson valitti vuonna 1880, että oli avioiduttuaan joutunut sekä Husbergin että muiden seminaaritovereidensa unohtamaksi.⁶⁷ Husberg sen sijaan päivitteli vuonna

1878 sitä, kuinka paljon avioliitto oli muuttanut Johanssonia.⁶⁸ Riidan selvittyä hän kuitenkin muutti mielensä ja ihasteli ystävänsä olevan yhä ennallaan siitä huolimatta, että: ”(...) vaimoilla on tyypillisesti niin paljon muita kiinnostuksen kohteita, että nuoruudenystävät useimmiten unohtuvat”⁶⁹. Mutta oliko avioliitto todellisuudessa ainoa syy heidän suhteensa säröille? Monet historioitsijat ovat kirjoittaneet, kuinka avioliitto ja sitä ennen solmitut ystävyysuhteet elivät rinta rinnan, koska ystävättärien tarjoaman tuen ja turvan tarve ei automaattisesti kadonnut naisten ryhdyttyä vaimoiksi ja äideiksi.⁷⁰ Husbergin ja Johanssonin tapauksessa avioliitto oli selkeästi keskeinen kitkan lähde, mutta samalla se saattoi olla myös helppo syntipukki, jota syyttää muista suhteen epäonnistumisista. Olihan Johanssonin kokema unohdetuksi tulemisen tunne virinnyt jo runsaasti ennen hänen kihlaustaan. Pitkä ero oli etäännyttänyt ystävyksiä sekä fyysisesti että henkisesti, eikä jo löystynyt ystävyyside kestänyt avioliiton tuomia haasteita.

1800-luvun loppupuolen naisille oli tavanomaista idealisoida ystäviään täydellisiksi.⁷¹ Samoin myös Maria Johansson selitti tyytymättömyyttään omalla liian ruusuisella ystävyyskäsitteellään. Hänen kokemansa pettymys ystävyysuhteen oli niin syvä, että hän väitti sen johtaneen muutokseen maailmankatsomuksessaan. Helmikuussa 1878 hän kirjoitti olleensa nuorempana aivan liian idealistinen ihmisten ja maailman suhteen, minkä vuoksi oli saanut oppia molemmista rankan läksyn siirryttyään seminaarin turvan ulkopuolelle. Osa tätä kehitystä oli havahtuminen tunnistamaan, kuinka lyhyt ja hauras ystävyys todellisuudessa olikaan: ”Mitä on kaikki tuo maailman ystävyys, jolle annoin niin korkean arvon – ei mitään – virvatulta (...)”⁷². Vertaus kuvasi hyvin niitä hylätyksi tulemisen tunteita, joita Johansson kirjoittamishetkellä kävi läpi. Kansanperinteessä virvatuli on usein kuvattu liekiksi, joka ilmestyy keskelle pimeää erämaata, mutta katoaa olemattomiin, kun kulkija lähestyy näkemäänsä.⁷³ Pettynyt ja tunnekuohun vallassa ollut Johansson määritteli ystävyysuhteen joksikin näennäisesti kauniiksi ja kirkkaaksi, mutta sisimmältään valheelliseksi – harhaksi, joka lipesi sormien välistä sitä nopeammin, mitä tiukemmin siihen yritti tarttua.

Lopuksi

Artikkelin lähdeaineistosta nousevat toistuvasti esille yksilön odotusten ja koetun todellisuuden väliset ristiriidat. Tammisaaren seminaarin ensimmäisillä alumneilla oli erityisasema ruotsinkielisen kansakouluopettajuuden uranuurtajina Suomessa. Edelläkävijän rooli tarkoitti kuitenkin samalla myös sitä, että seminaarilaisilla ei ollut vakiintuneita malleja opinahjosta valmistumisen jälkeiselle kanssakäymiselle. Kuinka juuri työelämään astuneiden ammattisisarten tuli kohdella toisiaan? Mitä oli kohtuullista odottaa johtajattaren ja seminaarilaisten väliseltä suhteelta? Näihin kysymyksiin naisten tuli oppia vastaukset itse kantaansa kautta. Maria Johanssonin ja Alma Husbergin suhteessa pitkään jatkunut ero ja yhteydenpidon hitaus

vaikeuttivat väärinymmärrysten setvimistä ratkaisevalla tavalla. Vaihtaessaan opettajantyönsä vaimon rooliin Johansson suhtautui hyvin varautuneesti ystäviensä reaktioihin, sillä kutsumuksen hylkääminen voitiin käsittää kollegiaalisuuden ja jopa ystävyuden pettämisenä. Ystävysten kokemat negatiiviset tunteet olivat niin voimallisia, että suhteen pelasti ainoastaan Husbergin yllä leijaillut kuoleman uhka ja yhteisen ystävän apu sovittelijana.

Syntyneissä ristiriidoissa ei ollut kyse ainoastaan haparoivasta seminaariystävyydestä vaan myös kirjeystävyyden pelisäännöistä laajemmalla tasolla. Etäystävyyden rakentaminen kirjeiden luomassa tilassa vaati aikaa ja vaivaa mutta myös yhteisymmärryksen siitä, kuinka paljon niitä suhteen osapuolilta vaadittiin. Kirjeissä korostuivat erilaiset ja jopa vastakkaiset käsitykset ystävyuden, kirjeenkirjoittamisen ja maantieteellisen etäisyyden suhteista. Toisin kuin Alma Husberg, joka tyytyi luontevammin verkkaiseen kirjeenvaihtotahtiin, Maria Johansson vaati runsaasti kirjeitä todistukseksi ystäviensä hyvántahdon jatkumisesta. Kirjeiden puute oli hänestä selvä merkki ystävien kiintymyksen hiipumisesta. Minna Ranckenin mielestä läheisyyttä voitiin ylläpitää hyvin kirjeenvaihdon kautta, mutta hänen kirjoittamiseen tuskastunut ystävänsä Evelina af Enehjelm oli täysin toisilla linjoilla.

Sivistyneistön naisten kirjeet osoittavat, kuinka erimielisyydet havahduttivat heidät pohtimaan syvällisemmin ystävyuden merkitystä ja luonnetta. Konfliktit kannustivat yksilöitä sanallistamaan ystävyydelle asettamia odotuksia ja tarpeita, jotka olivat heille ehkä itsestäänselvyksiä mutta nykypäivän tutkijalle helposti piiloon jääviä. Ystävyuden varjopuolien tutkimus ei siksi ole arvokasta vain itsensä vuoksi. Riitoja ei voida häivyttää, mikäli pyritään saavuttamaan monisyinen ja kokonaisvaltainen kuva ystävyuden toiminnasta. Konfliktit nostavat esille sen, mitä pidettiin ihanteellisena ja tavanomaisena.

Lähdeluettelo

Arkistolähteet

Forss, Minna, Åbo Akademis bibliotek, Handskriftssamlingarna.

Maria Candolinin arkisto 1871–1939, Kansalliskirjasto.

Rancken, släkten, Åbo Akademis bibliotek, Handskriftssamlingarna.

Sanomalehdet

”Döde”, Östra Nyland, 13.09.1905. Kansalliskirjaston digitaalinen kokoelma, <https://digi.kansalliskirjasto.fi/sanomalehti/binding/770763?page=1>.

”Hyllning”, Borgåbladet, 25.07.1916. Kansalliskirjaston digitaalinen kokoelma, <https://digi.kansalliskirjasto.fi/sanomalehti/binding/773276?page=2>.

”Minnesord”, Hufvudstadsbladet, 31.07.1931. Kansalliskirjaston digitaalinen kokoelma, <https://digi.kansalliskirjasto.fi/sanomalehti/binding/1833899?page=4>.

”Änkefru Maria Candolin”, Åland, 12.01.1929. Kansalliskirjaston digitaalinen kokoelma, <https://digi.kansalliskirjasto.fi/sanomalehti/binding/1518065?page=2>.

”Änkefru Maria Candolin”, Åland, 16.01.1929. Kansalliskirjaston digitaalinen kokoelma, <https://digi.kansalliskirjasto.fi/sanomalehti/binding/1518058?page=3>.

Tutkimuskirjallisuus

Colwill, Elizabeth. ”Epistolary passions: Friendship and the Literary Public of Constance de Salm, 1767–1845.” *Journal of Women's History* 12, no. 3 (2000): 39–68. <https://doi.org/10.1353/jowh.2000.0049>

Eiranan, Reetta. *Läbisubteet ja nationalismi: Aate, tunteet ja sukupuoli Tengströmin perheessä 1800-luvun puolivälissä*. Tampere: Tampereen yliopisto, 2019.

Elomaa, Hanna. *Idylliä etsimässä: Identifikaatiot ja itseymmärrys tammisaarelaisessa sivistyneistöperheessä 1880-luvulta 1930-luvulle*. Turku: k&h, Turun yliopisto, 2006.

Faderman, Lillian. *Surpassing the Love of Men*. London: The Women's Press (1981) 1997.

Forsander, Gunnar. *Ekenäs seminarium: Matrikel 1871–1971*. Ekenäs: Ekenäs seminarium 1971.

Gorham, Deborah. ”The Friendships of Women!: Friendship, Feminism and Achievement in Vera Britain's Life and Work in the Interwar Decades.” *Journal of Women's History* 3, no. 3 (1992): 44–69. <https://doi.org/10.1353/jowh.2010.0069>

Halminen, Kaisa. ”Branderin kuusi sisarta: 1800-luvun lopun tyttöjen haaveet ja elämä.” Teoksessa *Rakkautta, ihanteita ja todellisuutta – Retkiä suomalaiseen mikrobistoriaan*, toim. Katriina Mäkinen ja Leena Rossi, 121–154. Toinen, uudistettu painos. Turun yliopiston täydennyskoulutuskeskuksen julkaisuja. Turku: Turun yliopisto, täydennyskoulutuskeskus, kulttuurihistoria (1995) 1996.

Häggman, Kai. *Perheen vuosisata: Perheen ihanne ja sivistyneistön elämäntapa 1800-luvun Suomessa*. Helsinki: Suomen historiallinen seura 1994.

”Introduction.” Teoksessa *Friendship: A History*, toim. Barbara Caine, ix–xvi. London & New York: Routledge (2009) 2014.

Keravuori, Kirsi. *Saaristolaisia. Elämä, arki ja vanhemmuus laivuri-perheen kirjeenvaihdossa*. Helsinki: Suomen kirjallisuuden seura, 2017.

Kokko, Marja. ”Kansakouluopettajat ja yhteiskunnan kutsu.” Teoksessa *Harvinaisesta moninaiseksi*, toim. Liisa Harjula ja Marja-Liisa Hyvönen, 10–24. Jyväskylä: Jyväskylän yliopisto, 2004.

Lahtinen, Anu; Leskelä-Kärki, Maarit; Vainio-Korhonen, Kirsi; Vehkalahti, Kaisa. ”Kirjeiden uusi tuleminen.” Teoksessa *Kirjeet ja historiantutkimus*, toim. Maarit Leskelä-Kärki, Anu Lahtinen, Kirsi Vainio-Korhonen, 9–27. Helsinki: SKS, 2011.

Leskelä-Kärki, Maarit. *Kirjoittaen maailmassa: Krohnin sisaret ja kirjallinen elämä*. Helsinki: SKS, 2006.

Lyons, Martyn. ”Love Letters and Writing Practices: On Écritures Intimes in the Nineteenth Century.” *Journal of Family History* 24, no. 2 (2016): 232–239. <https://doi.org/10.1177/036319909902400206>.

Marcus, Sharon. *Between Women: Friendship, Desire, and Marriage in Victorian England*. Princeton & Oxford: Princeton University Press, 2007.

Ollila, Anne. *Jalo velvollisuus: Virkanaisena 1800-luvun lopun Suomessa*. Helsinki: SKS, (1998) 2000.

Orbach, Susie ja Eichenbaum, Luise. *Naisten kesken. Rakkaus, kateus ja kilpailu naisten keskinäisissä ystävyys-suhteissa*. Suom. Mirja Rutanen. Toinen painos. Helsinki: Otava, (1989) 2002. (Alkuteos: *Bittersweet*, 1987).

Pietiäinen, Jukka-Pekka. *Suomen postin historia 1*. Helsinki: Posti- ja telelaitos, 1988.

Pulkkanen, Aki. *Gunilla ja kummat kertomukset: Kummitusjuttuja Pohjois-Pohjanmaalta*. Raahel: Aki Pulkkanen, 2017.

Rantala, Jukka. ”Kansakoulun opettajat.” Teoksessa *Valistus ja koulunpenkki: kasvatus ja koulutus Suomessa 1860-luvulta 1960-luvulle*, toim. Anja Heikkinen ja Pirkko Leino-Kaukiainen, 266–299. Helsinki: SKS, 2011.

Smith-Rosenberg, Carroll. "The Female World of Love and Ritual: Relations between Women in Nineteenth-Century America," *Signs* 1, no. 1 (1975): 1–29. <https://doi.org/10.1086/493203>

Stanley, Liz. "The Epistolarium: On Theorizing Letters and Correspondences." *Auto/biography* 12, no. 3 (2004): 201–235. <https://doi.org/10.1191/0967550704ab014oa>

Sulkunen, Irma. *Mandi Granfelt ja kutsumusten ristiriita*. Helsinki: Hanki ja jää, 1995.

Vainio-Korhonen, Kirsi. "Vastuullinen historia." Teoksessa *Historiantutkimuksen etiikka*, toim. Satu Lidman, Anu Koskivirta ja Jari Eilola, 29–47. Helsinki: Gaudeamus, 2017.

Vares, Vesa: *Helmi Krohn 1871–1913. Naisen velvollisuusetiikka ja yksilön ratkaisu*. Helsinki: Yliopistopaino, 2005.

Wirilander, Kaarlo. *Herrasväkeä: Suomen säätyläistö 1721–1870*. Helsinki: Suomen historiallinen seura, 1974.

Österberg, Eva. *Vänskap – en lång historia*. Stockholm: Atlantis, 2007.

¹ Gunnar Forsander, *Ekenäs seminarium: Matrikel 1871–1971* (Ekenäs: Ekenäs seminarium 1971), 9–10.

² Maria Johanssonin kirje Minna Ranckenille, 6.10.1875, Rancken, slakten, vol. 1, Åbo Akademis bibliotek, Handskriftssamlingarna (ÅAB, HS).

³ Maria Johanssonin kirje Minna Ranckenille, 25.2.1878, Rancken, slakten, vol. 1 (jatkossa RS 1), ÅAB, HS, ”som sjunkna i hafvet”.

⁴ Carroll Smith-Rosenberg, ”The Female World of Love and Ritual: Relations between Women in Nineteenth-Century America,” *Signs* 1, no. 1 (1975): 1–29; Faderman, Lillian, *Surpassing the Love of Men* (London: The Women’s Press (1981) 1997).

⁵ Ajatus ystävyden maskuliinisesta luonteesta jäi perinnöksi eurooppalaiseen ajatteluun antiikin filosofeilta. Tätä ryhdyttiin haastamaan laajemmin vasta 1800- ja 1900-luvuilla. ks. ”Introduction,” teoksessa *Friendship: A History*, toim. Barbara Caine (London & New York: Routledge (2009) 2014), xii–xiii.

⁶ Deborah Gorham, ”The Friendships of Women: Friendship, Feminism and Achievement in Vera Brittain’s Life and Work in the Interwar Decades,” *Journal of Women’s History* 3, no. 3 (1992): 44–45, 62–63; Colwill, Elizabeth, ”Epistolary passions: Friendship and the Literary Public of Constance de Salm, 1767–1845,” *Journal of Women’s History* 12, no. 3 (2000): 39–42, 62.

⁷ Uudempia ystävyden varjopuolet huomioivia tutkimuksia on useita. Ks. esim. Eva Österbeg: *Vänskap – en lång historia* (2007), 219–234 ja Penelope Anderson: *Friendship’s Shadows: Women’s Friendship and the Politics of Betrayal in England, 1640–1705* (2012). Suomen osalta ystävyden historiaa ei ole ylipäättään tutkittu vielä kovin paljon. Sivistyneistön naisten suhteen yksi keskeisimmistä teoksista on Anne Ollilan *Jalo velvollisuus: Virkanaisena 1800-luvun Suomessa* (1998), jossa ystävyden teemalle on omistettu yksi pääluvuista. Enimmäkseen ystävyys on ollut mukana alateemana monissa elämäkerroissa ja henkilöhistoriallisissa tutkimuksissa, kuten esim. Vesa Vares, *Helmi Krohn 1871–1913. Naisen velvollisuusetiikka ja yksilön ratkaisu* (Helsinki: Yliopistopaino, 2005) ja Maarit Leskelä-Kärki, *Kirjoittaen maailmassa: Krohnin sisaret ja kirjallinen elämä* (Helsinki: SKS, 2006).

⁸ Forsander, *Ekenäs seminarium: Matrikel 1871–1971*, 80, 87, 129, 170; ”Döde”, Östra Nyland, 13.09.1905. Kansalliskirjaston digitaalinen kokoelma, <https://digi.kansalliskirjasto.fi/sanomalehti/binding/770763?page=1>. ”Minnesord”, Hufvudstadsbladet, 31.07.1931. Kansalliskirjaston digitaalinen kokoelma, <https://digi.kansalliskirjasto.fi/sanomalehti/binding/1833892?page=4>;

”Änkefru Maria Candolin”, Åland, 12.01.1929. Kansalliskirjaston digitaalinen kokoelma, <https://digi.kansalliskirjasto.fi/sanomalehti/binding/1518065?page=2>; ”Änkefru Maria Candolin”, Åland, 16.01.1929. Kansalliskirjaston digitaalinen kokoelma, <https://digi.kansalliskirjasto.fi/sanomalehti/binding/1518058?page=3>; Ämbetsbetyg år 1936 för Släktutredning, Maria Candolinin arkisto 1871–1939, Kansalliskirjasto (KK).

⁹ Lähes kaikki säilyneet kirjeet sijoittuvat vuosille 1875–1880. Tältä ajalta kirjeitä on säilynyt Johanssonilta Ranckenille 13 kpl, Ranckenilta Johanssonille 5 kpl, Husbergiltä Ranckenille 24 kpl ja Husbergiltä Johanssonille 5 kpl.

¹⁰ Selkeyden vuoksi käytän tutkimuskohteena olevista naisista heidän tyttönimiään. Ainoastaan Johansson meni naimisiin tutkimusperiodin aikana.

¹¹ Kaisa Halminen, ”Branderin kuusi sisarta: 1800-luvun lopun tyttöjen haaveet ja elämä,” teoksessa *Rakkautta, ihanteita ja todellisuutta – Retkiä suomalaiseen mikrohistoriaan*, toim. Katriina Mäkinen ja Leena Rossi (Turku: Turun yliopisto, täydennyskoulutuskeskus, kulttuurihistoria, 1996), 122; Kirsi Keravuori, *Saaristolaisia. Elämä, arki ja vanhemmuus laivuriiperheen kirjeenvaihdossa* (Helsinki: SKS, 2017), 54, 121.

¹² Esim. Minna Rancken tunki olonsa vapaammaksi tuhoittuaan kaakeliuunissa Uno Cygnaeuksen lähettämän moittivan kirjeen. ks. Memoarer vol. 4, Forss, Minna, ÅAB, HS.

¹³ Keravuori, *Saaristolaisia. Elämä, arki ja vanhemmuus laivuriiperheen kirjeenvaihdossa*, 54–57. Kirjeiden säilymisestä myös: Liz Stanley, ”The Epistolarium: On Theorizing Letters and Correspondences,” *Auto/biography* 12, no. 3 (2004): 203–207, 218–219.

¹⁴ Kirsi Vainio-Korhonen, ”Vastuullinen historia,” teoksessa *Historiantutkimuksen etiikka*, toim. Satu Lidman, Anu Koskivirta ja Jari Eilola (Helsinki: Gaudeamus, 2017), 29–36.

¹⁵ Liz Stanley, ”The Epistolarium: On Theorizing Letters and Correspondences,” *Auto/biography* 12, no. 3 (2004): 208–211; Elomaa, Hanna, *Idylliä etsimässä: Identifikaatiot ja itseymmärrys tammisaarelaisessa sivistyneistöperheessä 1880-luvulta 1930-luvulle* (Turku: k&h, Turun yliopisto, 2006), 54–55; Lahtinen, Anu; Leskelä-Kärki, Maarit; Vainio-Korhonen, Kirsi; Vehkalahti, Kaisa, ”Kirjeiden uusi tuleminen,” teoksessa *Kirjeet ja historiantutkimus*, toim. Maarit Leskelä-Kärki, Anu Lahtinen, Kirsi Vainio-Korhonen (Helsinki: SKS, 2011), 22; Reetta Eiranen, *Läbisubteet ja nationalismi: Aate, tunteet ja sukupuoli Tengströmin perheessä 1800-luvun puolivälissä* (Tampere: Tampereen yliopisto, 2019), 35, 37, 92.

¹⁶ Maria Johanssonin kirjeet Minna Ranckenille, 5.9.1875, odat, 6.10.1875, RS 1, ÅAB, HS.

¹⁷ Irma Sulkunen, *Mandi Granfelt ja kutsumusten ristiriita* (Helsinki: Hanki ja jää, 1995), 36.

¹⁸ Sulkunen, *Mandi Granfelt ja kutsumusten ristiriita*, 34. Vrt. Ollila, Anne, *Jalo velvollisuus: Virkanaisena 1800-luvun lopun Suomessa* (Helsinki: SKS, (1998) 2000), 123–128.

¹⁹ Maria Johanssonin kirje Minna Ranckenille, odat, RS 1, ÅAB, HS.

²⁰ Susie Orbach, ja Luise Eichenbaum, *Naisten kesken. Rakkaus, katens ja kilpailu naisten keskinäisissä ystävyyssubteissa* (Helsinki: Otava, (1989) 2002), 106.

²¹ Maria Johanssonin kirje Minna Ranckenille, 6.10.1875, RS 1, ÅAB, HS.

²² Vares, *Helmi Krohn 1871–1913. Naisen velvollisuusetiikka ja yksilön ratkaisu*, 73–75. Vares tarkastelee teoksessaan ystävyysihanteita suomenkielisen sivistyneistön kontekstissa. Tarvitaan jatkotutkimusta, jotta voidaan määrittää tarkemmin, minkälaisia ruotsinkielisen sivistyneistön ystävyysaatteet olivat tähän verrattuna.

²³ Maria Johanssonin kirje Minna Ranckenille, 6.10.1875, RS 1, ÅAB, HS, ”Alma åbäket”. Johanssonin valituksen sävy oli tässä vaiheessa vielä leikkisämpi kuin myöhemmin.

²⁴ Maria Johanssonin kirje Minna Ranckenille, 5.1.1877, RS 1, ÅAB, HS.

²⁵ Martyn Lyons, ”Love Letters and Writing Practices: On Écritures Intimes in the Nineteenth Century,” *Journal of Family History* 24, no. 2 (2016): 234–236; Eiranen, *Läbisubteet ja nationalismi: Aate, tunteet ja sukupuoli Tengströmin perheessä 1800-luvun puolivälissä*, 197.

²⁶ Alma Husbergin kirjeet Minna Ranckenille, 19.7.1875, 7.1.1877, RS 1, ÅAB, HS.

²⁷ Alma Husbergin kirjeet Minna Ranckenille, 31.10.1875, Annan dag Jul 1875, 7.1.1877, RS 1, ÅAB, HS; Alma Husbergin kirjeet Maria Johanssonille, 12.8.1875, Nyårsdagen 1876, Maria Candolinin arkisto 1871–1939 (jatkoissa MC), KK.

²⁸ Maria Johanssonin kirje Minna Ranckenille, Pääskdagen 1877, RS 1, ÅAB, HS.

²⁹ Sulkunen, *Mandi Granfelt ja kutsumusten ristiriitä*, 33–37; Ollila, *Jalo velvollisuus: Virkanaisena 1800-luvun lopun Suomessa*, 58–66; Jukka Rantala, ”Kansakoulun opettajat,” teoksessa *Valistus ja koulunpenkki: kasvatusta ja koulutus Suomessa 1860-luvulta 1960-luvulle*, toim. Anja Heikkinen ja Pirkko Leino-Kaukiainen (Helsinki: SKS, 2011), 291.

³⁰ Maria Johanssonin kirje Minna Ranckenille, Pääskdagen 1877, RS 1, ÅAB, HS.

³¹ Ollila, *Jalo velvollisuus: Virkanaisena 1800-luvun lopun Suomessa*, 135–136.

³² Alma Husbergin kirje Maria Johanssonille, 7.1.1877, MC, KK, ”(...) nog måste qvinnan älska bra högt för att med tålmod och undergifvenhet underkasta sig allt hvad hon för mannens skull måste lida.”

³³ Alma Husbergin kirjeet Minna Ranckenille, 4.8.1877, 2.2.1878, RS 1, ÅAB, HS.

³⁴ Alma Husbergin kirje Minna Ranckenille, 4.8.1877, RS 1, ÅAB, HS, ”Hvarföre männe hon tyckte att jag var likgiltig för henne? Det tyckte jag mig ej bevisa, ehuru jag mycket beklagade henne i mitt hjerta.”

³⁵ Alma Husbergin kirjeet Minna Ranckenille, 4.8.1877, 15.9.1877, 24.11.1877, RS 1, ÅAB, HS.

³⁶ Maria Johanssonin kirje Minna Ranckenille, 14.1.1878, RS 1, ÅAB, HS, ”Just i går fick jag bref af Alma hon skrifver att hon aldrig hade betett sig så emot mig, som jag emot henne det var mera underligt då just jag skref till henne i våras och bara väntade på svar.”

³⁷ Jukka-Pekka Pietiäinen, *Suomen postin historia 1* (Helsinki: Posti- ja telelaitos, 1988), 345, 357, 362–363, 426.

³⁸ Alma Husbergin kirje Minna Ranckenille, 2.2.1878, RS 1, ÅAB, HS, ”Som du väl mins, beklagade sig Maria Kandolin i somras för dig att jag hade blifvit likgiltig för henne. Då jag andra gången var i Hfors, fick jag ej råka emedan hon reste dagen efter min ankomst. Så har nu gått hela hösten, jag har väntat att hon skulle helst underrätta om hon var gift eller ej, men icke ett ord. Slutligen brät jag tystnaden och skref, ett i mitt tycke varmt bref, sådana man vanligen sänder dem man verkligen håller af önskar lycka, och får idag ett svar fullt med orett och anklagelser för likgiltighet, falskhet (...) Du kan ej tro huru djupt det smärtade mig.”

³⁹ Leskelä-Kärki, *Kirjoittaan maailmassa: Krobnin sisaret ja kirjallinen elämä*, 70–71; Anu Lahtinen, Maarit Leskelä-Kärki, Kirsi Vainio-Korhonen ja Kaisa Vehkalahti, ”Kirjeiden uusi tuleminen,” teoksessa *Kirjeet ja historiantutkimus*, toim. Maarit Leskelä-Kärki, Anu Lahtinen ja Kirsi Vainio-Korhonen (Helsinki: SKS, 2011), 20–21.

⁴⁰ Alma Husbergin kirje Minna Ranckenille, 2.2.1878, RS 1, ÅAB, HS, ”med min ringa person”

⁴¹ Alma Husbergin kirje Minna Ranckenille, 5.5.1878, RS 1, ÅAB, HS, ”Du kan ej tro huru affären med Put plågade mig under hela min sjukdom, jag hade gerna skrifvit till henne om jag blott kunnat få ihop något. Tanken att dö med henne som ovän var mycket svår(...)”

⁴² Eva Österberg, *Vänskap – en lång historia* (Stockholm: Atlantis, 2007), 219–220, 233–234.

⁴³ Minna Ranckenin kirje Maria Johanssonille, 1.5.1878, MC, KK.

⁴⁴ Alma Husbergin kirje Minna Ranckenille, 19.8.1878, RS 1, ÅAB, HS, ”Tack äfven för ditt bref till Put! Vet du hvilken verkan det hade? Jo, att hon skref till mig och frågade om vi äro ovänner. (...) Jag svarade naturligtvis genast och väntar nu åter min tur bref, få se om jag får vänta förgäfvess.”

⁴⁵ Maria Johanssonin kirje Minna Ranckenille, 18.9.1878, RS 1, ÅAB, HS; Alma Husbergin kirje Minna Ranckenille, 9.3.1879, RS 1, ÅAB, HS.

⁴⁶ Alma Husbergin kirje Maria Johanssonille, 1.5.1880, MC, KK.

⁴⁷ Forsander, *Ekenäs seminarium: Matrikel 1871–1971*, 17.

⁴⁸ Memoarer vol. 2, Forss, Minna, ÅAB, HS.

⁴⁹ Marja Kokko, ”Kansakouluopettajat ja yhteiskunnan kutsu,” teoksessa *Harvinaisesta moninaiseksi*, toim. Liisa Harjula ja Marja-Liisa Hyvönen (Jyväskylä: Jyväskylän yliopisto, 2004), 14–15.

⁵⁰ ”Hyllning”, *Borgåbladet*, 25.07.1916. Kansalliskirjaston digitaalinen kokoelma, <https://digi.kansalliskirjasto.fi/sanoma-lehti/binding/773276?page=2>.

⁵¹ Ollila, *Jalo velvollisuus: Virkanaisena 1800-luvun lopun Suomessa*, 142.

⁵² Maria Johanssonin kirje Minna Ranckenille, 5.9.1875, RS 1, ÅAB, HS; Alma Husbergin kirje Maria Johanssonille, 12.8.1875, MC, KK.

⁵³ Ks. Esim. Maria Johanssonin kirje Minna Ranckenille, Pääskdagen 1877, RS 1, ÅAB, HS; Alma Husbergin kirjeet Minna Ranckenille 7.1.1877, 24.11.1877, RS 1, ÅAB, HS.

⁵⁴ Alma Husbergin kirje Maria Johanssonille, 5.3.1876, MC, KK; Alma Husbergin kirje Minna Ranckenille, 6.5.1877, RS 1, ÅAB, HS; Maria Johanssonin kirjeet Minna Ranckenille, 5.1.1877, Pääskdagen 1877, RS 1, ÅAB, HS.

⁵⁵ Maria Johanssonin kirje Minna Ranckenille, 25.2.1878, RS 1, ÅAB, HS, ”Men den fr. Enehjelm – jag kommer ännu med grämselse ihåg sommaren huru hade jag icke gladt mig åt att få se henne nog voro mina egna mig kära, men skam att säga, glädde jag mig ändå mera äfver att få se henne, men hurudant återseende var det! Jag mötte henne på gatan och sprang med

ARTIKKELI • Miira Vuoksenranta: Ystävyys kuin virvatuli – löystyvät ystävyiden siteet en-tisten Tammissaaren seminaarilaisten kirjeissä 1870-luvulla

andan i halsgropen emot henne och hon – helsade, såsom det anstod den välborna föreståndarinnan, på den simpla folkskolelärarinnan. Hela hennes öfriga uppförande var likt helsningen och föröfrigt hennes tal kryddadt med sarkasmer.”

⁵⁶ Wirilander, Kaarlo, *Herrasväkeä: Suomen säätyläistä 1721–1870* (Helsinki: SHS, 1974), 395–397; Häggman, Kai, *Perheen vuosisata: Perheen ihanne ja sivistyneistön elämäntapa 1800-luvun Suomessa* (Helsinki, SHS 1994), 126–127.

⁵⁷ Halminen, ”Branderin kuusi sisarta: 1800-luvun lopun tyttöjen haaveet ja elämä,” teoksessa *Rakkautta, ihanteita ja todellisuutta – Retkiä suomalaisen mikrobistoriaan*, toim. Katriina Mäkinen ja Leena Rossi (Turku: Turun yliopisto, täydennyskoulutuskeskus, kulttuurihistoria 1996), 127–128.

⁵⁸ Memoarer vol. 2–3, Forss, Minna, ÅAB, HS.

⁵⁹ Maria Johanssonin kirje Minna Ranckenille, 25.2.1878, RS 1, ÅAB, HS; Alma Husbergin kirje Minna Ranckenille, 2.2.1878, RS 1, ÅAB, HS, ”(...) hvem hade kunnat drömma derom, Kära Minna hvad tänker du numera om vänskapen, när den äfven dervid har visat sin obeständighet. Dessa fall med E. och Put, smärtar mig djupt.”

⁶⁰ Minna Ranckenin kirje Maria Johanssonille, 1.5.1878, MC, KK; Alma Husbergin kirje Minna Ranckenille, 5.5.1878, RS 1, ÅAB, HS.

⁶¹ Leskelä-Kärki, *Kirjoittaan maailmassa: Krobnin sisaret ja kirjallinen elämä*, 58.

⁶² Minna Ranckenin kirje Maria Johanssonille, 1.5.1878, MC, KK.

⁶³ Maria Johanssonin kirje Minna Ranckenille, 18.9.1878, RS 1, ÅAB, HS, ”(...) du säger i ditt bref att hon är olycklig. Minna, (...) orsaken till hennes olycka är hon sjelf hennes otälige, ofördragsamma lynne. – Detta är väl nog starka uttryck om en person som bevisat en mest bara godt och hvilken man så innerligt har hållit af. (...) Du säger att hon är så långt skild från dem hon afhåller och är afhållen af. – Det sednare är sant, men tror du att hon håller af någon längre än då hon just har dem inför sig – nej nog är hon så ombytlig någon kan vara. Men så vältalig och mångordig jag blir då det gäller min nästas svagheter! Nog håller jag ändå ännu så mycket af henne att jag vill bedja Gud gifva henne lugn (...).”

⁶⁴ Esim. Maria Johanssonin kirje Minna Ranckenille, 25.2.1878, RS 1, ÅAB, HS.

⁶⁵ Maria Johanssonin kirje Minna Ranckenille, 27.12.1878, RS 1, ÅAB, HS.

⁶⁶ Maria Johanssonin kirje Minna Ranckenille, 25.2.1878, RS 1, ÅAB, HS, ”Jag måste just litet skratta åt mig sjelf – jag minnes att jag engång i ett bref till dig behagade förlikna oss de första utkomna vid ett band som var förtadt i båda ändorna på detta band rutta 15 knutar mycket väl och oupplösligt fast – knutarna vara vi – bandet som förenade oss var kärleken till det gemensamma arbetet och så var just jag uppfinnerkan till den slående liknelsen den första knuten, som sprang upp.”

⁶⁷ Maria Johanssonin kirje Minna Ranckenille, 8.3.1880, RS 1, ÅAB, HS.

⁶⁸ Alma Husbergin kirje Minna Ranckenille, 2.2.1878, RS 1, ÅAB, HS.

⁶⁹ Alma Husbergin kirje Maria Johanssonille, 1.5.1880, MC, KK, ”(...) fruar bruka i allmänhet ha så många andra intressen att ungdoms vännerna oftast blifva glömda.”

⁷⁰ Ollila, *Jalo velvollisuus: Virkanaisena 1800-luvun lopun Suomessa*, 119–122; Sharon Marcus, *Between Women: Friendship, Desire, and Marriage in Victorian England* (Princeton & Oxford: Princeton University Press, 2007), 32, 40.

⁷¹ Vares, *Helmi Krobn 1871–1913. Naisen velvollisuusetiikka ja yksilön ratkaisu*, 76–84; Marcus, *Between Women: Friendship, Desire, and Marriage in Victorian England*, 66.

⁷² Maria Johanssonin kirje Minna Ranckenille, 25.2.1878, RS 1, ÅAB, HS, ”hvad är all jordens vänskap på hvilken jag satte ett så högt värde – ingenting – ett irrblos (...).”

⁷³ Ks. esim. Aki Pulkkanen, *Gunilla ja kummat kertomukset: Kummitusjuttuja Pohjois-Pohjanmaalta* (Raahe: Aki Pulkkanen, 2017), 33.